

OSMANLILAR'DA BİLİMSEL TARTIŞMALAR

Alper Bilgili¹

Bilim tarihi yazıları kaleme olan bir Türk jeolog Osmanlıların bilim konusunda ne kadar geri olduğunu anlatmak için Osmanlı mühendislerinin üçgenin iç açılarını hesaplamaktan dahi aciz olduklarını iddia eder. Ona göre Osmanlı'da bilime karşı duyulan ilgisizlik hatta düşmanlığın ardında din vardır. Kuşkusuz bu iddiaların ideolojik şartlanmalarla çizilmiş bir karikatür olduğu açıktır. Osmanlıların bilim ve bilgi ile ilişkisi üzerine çalışan İsraili tarihçi Miri Shefer-Mossensohn'un *Science Among the Ottomans* adlı eserinde dikkat çektiği gibi, Osmanlılar Batı Avrupa'ya kıyasla bilimde geri kalmış, matbaa gibi bazı buluşlara şüpheli yaklaşmış olsalar da bilime karşı düşman bir tavır benimsememişlerdir. Tersine, Shefer-Mossensohn, astronominin Osmanlı'da her dönem ilgi gördüğünü, telgraf gibi teknolojilerin hemen benimsendiğini hatırlatır.

Ne olursa olsun, Osmanlıların bilimsel anlamda Batı'ya kıyasla geri kaldığı bir gerçektir. Bilhassa savaşlarda alınan mağlubiyetler bu durumu inkâr edilmez şekilde göz önüne sermiştir. Yöneticiler bu gidişata Batılı, modern eğitim veren kurumlar ile son verilebileceğine inanmış, bu nedenle 1773'te Mühendishane'yi kurmuşlardır. Esasen, İmparatorluğun son yüzyıllarında elitler düzeyinde, modern bilimsel bilginin önemi konusunda bir kafa karışıklığı bulunmamaktadır. Hatta Niyazi Berkes'in de dikkat çektiği gibi 19. yüzyıla gelindiğinde İslamcı entelektüeller dahi belirli alanlarda Batılılaşmayı savunmuş bilhassa modern doğa bilimlerinin okullarda öğretilmesini desteklemiştir.

İmparatorluğun varlık mücadelesi verdiği 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı düşünce hayatının canlandığına, bilimle ilgili tartışmaların ilgi gördüğüne şahitlik ediyoruz. Din ile bilimin doğaları gereği çatıştığını düşünen ve Osmanlı'nın bilim yerine dini referans aldığı için geri kaldığını düşünen Abdullah Cevdet, İbrahim Temo, Beşir Fuad, Baha Tevfik gibi entelektüeller materyalizmi bir ideoloji olarak benimsemişlerdir. Bazı Osmanlı materyalistine göre sadece doğa bilimleri ile çelişen öğretiler değil, doğa bilimi dışındaki öğretilerin tamamı terk edilmelidir. Şükrü Hanioglu'nun da dikkat çektiği gibi bu dönemde "bilimsellik" teması o denli farklı mecralara taşınmıştır ki, şiirlerin içeriğinin bilimsel olup olmaması gerektiği dahi tartışılır olmuştur.

Bu dönemde materyalist Osmanlı düşünürlerinin din ile bilim arasındaki karmaşık ilişkiyi basite indirmediğini ve bunu yaparken de hem bilimin nasıl işlediğini hem de bilim tarihini doğru resmetmediklerini söyleyebiliriz. Bununla beraber bu tartışmaların faydalı bir yanı, bazı Müslüman entelektüellerin materyalistlere cevaben eserler kaleme almaları ve tartışmayı daha sağlıklı bir zemine taşımaları olmuştur. Örneğin Arapça, Farsça, İngilizce, Fransızca öğrenerek hem Batılı hem de Doğulu kaynakları takip edebilen İsmail Fennî Ertuğrul *Maddiyûn Mezhebinin İzmihlâli* isimli eseri kaleme alarak din ile bilimin doğası gereği çatıştığı tezini doğa bilimleri, tarih ve felsefeye atıflarla çürütmeye çalışmış; Darwinizm gibi bir teorinin dahi sakince, reaksiyoner davranmadan değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Filibeli Ahmed Hilmi ve İzmirli İsmail Hakkı'nın çalışmaları da bu çerçevede değerlendirilebilir.

Yazının başında zikrettiğimiz bilim insanının iddiaları Türkiye'de materyalist düşüncenin bir aşırıdır yerinde saydığını, materyalistlerin bugün de dinle bilim arasındaki ilişkiyi ideolojik ve metafizik kaygılarla çarpıtarak yansıttığını gösteriyor. Maalesef, birkaç istisnayı göz ardı edersek Türkiye'deki Müslüman entelektüellerin bir asır önceki sofistikelikten ve açık görüşlülükten daha da geride olduğunu itiraf etmek gerekir.

¹ Acıbadem Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü